

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

АНДРУХІВ О. І.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
(Івано-Франківській університет права
імені короля Данила Галицького)

УДК 343.41 (477.8) «39/41»

**УЧАСТЬ ОРГАНІВ НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ТА РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКОЇ МІЛІЦІЇ У ДЕПОРТАЦІЙНО-РЕПРЕСИВНИХ
ПРОЦЕСАХ У ПЕРШОМУ ПЕРІОДІ РАДЯНІЗАЦІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

У статті здійснено історико-правовий аналіз депортаційно-репресивних процесів на території західних областей УРСР в період першої радянзації краю (1939–1941 рр.), визначено правову основу даних заходів, окреслено масштаби репресій проти «ворогів народу» і членів їх родин, а також визначено місце органів НКВС та РСМ у відповідних процесах.

Ключові слова: Західна Україна, більшовицький режим, репресії, «вороги народу», депортації.

В статье осуществлен историко-правовой анализ депортационно-репрессивных процессов на территории западных областей УССР в период первой советизации края (1939–1941 гг.). Определена правовая основа данных мероприятий, определены масштабы репрессий против «врагов народа» и членов их семей, а также определено место органов НКВД и РСМ в соответствующих процессах.

Ключевые слова: Западная Украина, большевистский режим, репрессии, «враги народа», депортации.

This article provides historical and legal analysis of deportations and repressive processes in the western regions of the USSR during the first edge of Sovietization (1939–1941 gg.). Determined the legal basis of the measures, outlined the extent of repression against «enemies» and their families, as well as The place of the NKVD and worker-peasant militia in the relevant processes.

Key words: Western Ukraine, Bolshevik regime, repressions, „enemies people”, deportation.

Вступ. Питання масових репресій під час першого періоду радянзації західноукраїнських земель впродовж останніх десятиліть перебуває в центрі уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників. Це зумовлено як науковими, так і суспільно-політичними обставинами, оскільки в умовах радянської дійсності ця проблема подавалася винятково в ідеологічній площині, що призвело до грубих фальсифікацій історичної дійсності, а мільйони невинних громадян та члени їх сімей опинилися в категорії «ворогів народу». Тому відновлення історичної справедливості є одним із головних завдань юридичної та історичної наук

на сучасному етапі. Відхід від ідеологічних догм, а також доступ до значного масиву раніше недоступного для широкого кола дослідників архівного матеріалу сприяють пошуку нових концептуальних підходів для об'єктивного висвітлення репресій.

В останні десятиріччя з'явилася низка праць, присвячених цій проблемі, які відступають від концептуальних принципів загальнотеоретичного характеру і базуються на конкретно-фактологічному матеріалі. У цьому контексті слід відзначити праці російських дослідників М. Бугая, О. Гурьянова, О. Горланова, О. Рогинського, В. Парсаданової; українських – В. Барана, І. Біласа, В. Сергійчука, Д. Веденєєва, Т. Вронської, Н. Платонової; зарубіжних – Е. Еппломб, Р. Конквеста, П. Соломона, Р. Вельгорського, С. Мора, П. Зарона та ін. Однак представники історичної науки, досліджуючи різні види репресій, в основному дискутують навколо «статистики» їх жертв. Водночас аналізу правового поля приділяється менше уваги.

Постановка завдання. Здійснення комплексного аналізу правового регулювання депортаційно-репресивних процесів на території західноукраїнських областей УРСР 1939–1941 рр., окреслення масштабів репресій проти «ворогів народу» і членів їх родин на території Західної України в 1939–1941 рр. та визначення місця органів НКВС та РСМ у даних процесах.

Результати дослідження. Ще в лютому 1939 р. з метою протидії спробам поширення української агітації з території Карпатської України на Східну Галичину Радою Міністрів Другої Речі Посполитої був розроблений проект спеціальної ухвали, що передбачав переселення з прикордонної смуги громадян, які «вели антидержавну агітацію», а також інші дії з метою зміцнення «польського елементу» (надання переваг школам з польською мовою викладання, ревіндикація населення польського походження, опіка над осадництвом та ін.) [20, с. 289–315]. Ці методи нейтралізації потенційних опонентів широко використовувала і радянська влада. А головним інструментом репресивної політики стали правоохоронні органи.

Становлення кримінально-виконавчої системи в Західній Україні фактично започаткувала директива НКВС СРСР № 720 «Про організацію роботи у звільнених районах західних областей України і Білорусії» від 15 вересня 1939 р., тобто за два дні до початку анексії Червоною Армією західноукраїнських земель. Тому слід наголосити на тому факті, що більшовицький режим ще до офіційного «добровільного» прийняття Народними зборами, які відбулися у Львові 26–28 жовтня 1939 р., ухвал про «возз'єднання» Західної України з УРСР і СРСР та юридичного закріплення цього рішення позачерговими сесіями Верховних Рад СРСР і УРСР руками органів НКВС розпочав репресії проти громадян чужої держави.

У зазначеній директиві, крім низки інших завдань, оперативно-чекістським групам (ОЧГ) наказувалося «в тісному контакті з військовим командуванням і під керівництвом тимчасових управлінь» арештувати «найбільш реакційних» представників польської адміністрації, активних членів українських та польських громадсько-політичних об'єднань», а в захоплених польських тюрмах «організувати нову тюремну адміністрацію із надійних людей на чолі з одним із співробітників НКВС» та забезпечити «суворий режим утримання арештованих» [15, с. 163].

Інформацію про «ворогів народу» органи НКВС отримували з різних джерел, особливо з польських архівів воєводських та повітових поліцейських управлінь. Про особливий інтерес до архівів свідчить директива НКВС УРСР від 19 жовтня 1939 р., якою вимагалось надсилати в центральний апарат НКВС архівні матеріали з колишніх польських поліцейських установ [2].

З метою «ізоляції класових ворогів» одночасно з арештами на теренах західних областей наприкінці жовтня розпочався процес складання списків для виселення сімей польських осадників та лісників. До цієї категорії належало понад 77 тис. колишніх польських військових у відставці, які переселилися з Польщі в 20–30-х роках ХХ ст. у прикордонні з УРСР регіони, де отримали понад 600 тис. га землі [9, с. 138]. Відповідно, вони вважалися кремлівським керівництвом «п'ятою колоною» у разі війни з Німеччиною. Не менш важливими, на нашу думку, були й інші причини. Перш за все тимчасову втрату поляками державності та приєднання Західної України до СРСР-УРСР негативно сприйняло більшість польського населення, яке проживало на цих територіях.

По-друге, польські осадники та лісники переважно належали до римо-католицького віросповідання, а, як відомо, Ватикан був противником більшовизму. Крім того, у планах більшовицького режиму були далекоглядні плани: якщо не знищити існуючі в Західній Україні релігійні конфесії, то хоча привести їх до становища, у якому перебувала Російська православна церква на території СРСР.

На початок грудня було взято на облік 9 436 сімей польських осадників і лісників, із пропозицією про виселення яких звернувся до Сталіна 2 грудня 1939 р. нарком НКВС СРСР Л. Берія [14, с. 138–139].

Політбюро ЦК ВКП(б) підтримало ініціативу, ухваливши 4 грудня відповідне рішення, а 5 грудня РНК СРСР ухвалила постанову про виселення осадників із Західної України та Західної Білорусії з подальшим застосуванням їхньої праці на підприємствах Наркомлісу СРСР. У наступних постановах Політбюро ЦК ВКП(б) від 21 і 28 грудня та РНК СРСР від 22 і 29 грудня 1939 р. йшлося про використання майна осадників, виселених із цих територій, а також внесено доповнення про виселення сімей «сторожів охорони лісу», тобто лісників. Зокрема, затверджено три документи НКВС СРСР, які стали нормативною базою і «керівництвом до дії» не лише при виселенні осадників, а й проведенні наступних виселенських акцій. Це були «Інструкція про порядок переселення осадників із західних областей УРСР і БРСР», «Положення про спецселища і трудове влаштування осадників, які виселяються із західних областей УРСР і БРСР» і «Штати селищних і районних комендатур НКВС». А 17 січня 1940 р. заступником наркома НКВС СРСР В. Чернишовим була затверджена розроблена Головним управлінням конвойних військ НКВС СРСР «Інструкція начальникам ешелонів під час супроводу спецпереселенців-осадників» [12].

Оскільки виселення осадників проводилося на території західних областей, то до цієї акції активно включилося й республіканське керівництво та силові структури. Стан виконання комплексу заходів із підготовки до проведення виселення осадників розглянуло Політбюро ЦК КП(б)У на засіданні 19 січня 1940 р., де ухвалено спеціальне рішення, у якому зазначалося, що, відповідно до постанови РНК СРСР, виселенню підлягають на загальних підставах не лише осадники польської національності, а й родини осадників та лісової сторожі – українці, які на момент обліку мали 3–4 морги землі (1 морг = 0,4 га) і «знаходились у воєводських списках осадників як такі, що користувалися всіма перевагами польської держави». Відповідно, постановою ЦК КП(б)У значно збільшено кількість сімей, які підлягали виселенню, – з 9 436, запропонованих Л. Берією в грудні 1939 р., до 17 807 (95 193 особи) станом на 25 січня 1940 р. Зокрема, зі Станіславської області планувалося виселити 1 837 сімей (9 468 осіб), Тернопільської – 6 289 сімей (32 967 осіб), Львівської – 4 252 сім'ї (23 316 осіб), а решту – з інших західних областей [8, с. 139, 142].

Депортаційна акція відбулася 10–14 лютого 1940 р., під час якої було вивезено в східні регіони СРСР 17 206 сімей (89 062 особи) [8, с. 153–154]. Зменшення числа виселених на 601 сім'ю зумовлено втечею окремих з них на час виселення, хворобою, зміною місця проживання тощо.

За національним складом значну більшість осадників становили поляки (83%), українців серед них налічувалось 9%, а білорусів – 8% [12].

2 березня 1940 р. Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило постанову, у п. 2 якої від органів НКВС СРСР вимагалось: «а) до 15 квітня ц. р. провести виселення в райони Казахської РСР терміном на 10 років всіх сімей репресованих і які знаходяться в таборах для військовополонених колишніх офіцерів польської армії, поліцейських, тюремників, жандармів, розвідників, колишніх поміщиків, фабрикантів і великих чиновників колишнього польського державного апарату, у кількості 22–25 тисяч сімей;

б) найбільш злісних із числа членів сімей, які підлягають висилці, стосовно яких органи НКВС володіють матеріалами про їх антирадянську діяльність у минулому чи тепер, застосовувати арешт з подальшим оформленням їх справ для розгляду на Особливій нараді при НКВС СРСР;

в) виселити всіх повій, які були зареєстровані в органах колишньої польської поліції і нині продовжують займатися проституцією».

На розроблення такого плану та затвердження РНК СРСР керівництву НКВС СРСР, УРСР та БРСР відводилося двадцять днів [7, с. 363–364].

Аналогічну за змістом постанову ухвалила 2 березня 1940 р. і РНК УРСР, включивши до переліку осіб і членів колишніх українських громадсько-політичних об'єднань, а також господарів, які мали у власності земельні наділи: у приміській зоні – 5 га, сільській місцевості – 7 га, гірській – 10 га [10, с. 255–256].

Включаючи до списку ці селянські господарства, республіканське керівництво переслідувало таку ж мету, що й з осадниками, – ізолювати селян-власників напередодні проведення кампанії з колективізації.

7 березня за підписом Берії наркомом НКВС УРСР і БРСР направлено дві директиви за №№ 892/Б і 895/Б. У першій йшлося про порядок виселення членів сімей репресованих. Також наказувалося «негайно приступити і до 30 березня закінчити за відповідною формою облік членів сімей репресованих. У примітці вказувалося, що під «членами сім'ї» вважаються: дружина, діти, а також батьки, брати і сестри, в тому випадку, якщо вони проживали разом із сім'єю арештованого чи військовополоненого. Друга директива передбачала виселення повій [7, с. 369].

10 квітня 1940 р. РНК СРСР затвердила підготовлені НКВС СРСР директиви стосовно порядку виселення, а саме: 1) у заслання на 10 років у Казахську РСР відправити членів сімей колишніх польських офіцерів, поліцейських, жандармів, тюремників, гласних і таємних агентів поліції, поміщиків, фабрикантів та чиновників, які перебували у таборах або отримали ВМП; 2) на спецпоселення у північні райони СРСР – сім'ї біженців з подальшим їх працевлаштуванням на підприємствах Наркомлісу; 3) у заслання на п'ять років в Казахську та Узбецьку РСР – повій [12].

Операція з виселення членів сімей репресованих «ворогів народу» була проведена в ніч на 13 квітня 1940 р. У 51 ешелоні до Казахської РСР відправлено майже 61 тис. осіб [11, с. 142]. Більшість із них становили жінки, малолітні діти та люди похилого віку, у тому числі й чимало українців зі змішаних шлюбів. Усі вони мали статус адміністративно засланих на 10 років для проживання у визначених адміністративних районах серед місцевого населення, але без права змінювати місце «прописки» без дозволу місцевих органів НКВС. Їхній статус визначав спеціальний штамп у паспорті чи тимчасовому посвідченні. Щодо повій, то їх кількість сягала до тисячі осіб.

Наприкінці червня розпочалася третя акція з виселення так званих «біженців». Ними вважалися особи, які з початком Другої світової війни мігрували в східні райони Польщі до кордону з УРСР, сподіваючись на допомогу та захист Червоної Армії. Більшість із них становило єврейське населення, яке намагалося уникнути репресій з боку нацистського окупаційного режиму. Крім євреїв, у Галичину з етнічної Польщі прибуло також і чимало поляків. Після підписання між СРСР і Німеччиною договору «Про дружбу і кордон», за домовленістю з нацистським урядом біженцям було дозволено подавати заяви на виїзд до Німеччини [1, с. 3–4], а ті, які не бажали, мали зареєструватися у місцевих органах влади як радянські громадяни. З цією метою РНК СРСР ухвалила 30 грудня 1939 р. постанову про проведення органами НКВС з 15 лютого до 15 травня 1940 р. паспортизації в західних областях [5].

Згідно з п. 5 спільної постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 2 березня 1940 р., біженцям, які прибули на територію західних областей України і Білорусії після початку воєнних подій у Польщі й виявили бажання залишитися на території Радянського Союзу, місцеві органи НКВС зобов'язані були видати паспорти, заборонивши проживати впродовж п'яти років у 100-кілометровій прикордонній смузі, про що в паспорті заносився відповідний запис. А біженці (п. 6), які отримали відмову від повноважної німецької комісії на виїзд до Німеччини, відповідно до домовленостей з нацистським урядом, мали бути виселені впродовж місяця з території Західної України і Західної Білорусії в північні райони Радянського Союзу для використання їх на лісорозробках та інших роботах. Правом на виїзд до Німеччини скористалися лише 30 062 сім'ї в складі 65 899 осіб [13, с. 81]. Крім тих, котрим відмовили у виїзді до Німеччини, до категорії біженців було зараховано і осіб, хто не пройшов процедури

паспортизації у визначений час. Станом на 15 травня 1940 р. в західних областях було видано 1 160 291 паспорт та 8 469 тимчасових посвідчень [8, с. 123].

Операція з виселення біженців розпочалася у ніч на 29 червня 1940 р. і тривала до 1 липня. До її проведення залучили майже весь особовий склад місцевих органів НКВС та внутрішніх військ, а також 2 200 оперативних працівників міліції, направлених до Львова з інших областей УРСР. Усього, за даними НКВС УРСР, станом на 2 липня 1940 р. з шести західних областей вислано 37 532 сімей (83 207 осіб) та 19 476 одинаків [8, с. 156]. За національним складом 84% біженців становили євреї, 11% – поляки, 2% – українці, решта – інші національності [12].

Проведення впродовж п'яти місяців 1940 р. зазначених вище масових акцій з виселення сімей «ворожих елементів» породжувало панічний страх серед місцевого населення. За спогадами очевидця, «ніхто не мав спокою ні вдень, ні вночі, бо завжди тривожить нас думка як не про арештування, то про вивіз на Сибір, на Біле море, чи на Камчатку. Арештування і вивіз різнилися лише тим, що перше кінчається скорішою смертю, а другий – смертю повільною, довшою, конанням серед холоду і цілковитого голоду» [18].

Після п'ятимісячної перерви, у грудні 1940 р., розпочалася підготовка до чергової – четвертої акції з виселення, спрямованої головним чином проти сімей «націоналістів» та «зрадників батьківщини». Зокрема, у листі до Й. Сталіна від 4 грудня 1940 р. Л. Берія висловлював свою стурбованість з приводу зростання кількості випадків нелегального переходу кордону не лише в західних областях УРСР і БРСР, а й в країнах Прибалтики та Молдавської РСР [14, с. 202]. Не вдаючись до аналізу причин таких явищ, Берія пропонував боротися з цим шляхом запровадження кримінальної відповідальності для членів родин не лише військових, як це передбачалося ст. 581а–1г КК РРФСР та 541а–1г КК УРСР, а й для цивільних осіб, які втекли за кордон. На нашу думку, підставами для даної пропозиції стали невдалі спроби Революційного проводу ОУН(б) підняти 1940 р. антирадянське повстання в західних областях УРСР, що змусило багатьох її членів утікати від можливих репресій за кордон. Зокрема, у вересні-жовтні 1940 р. оперативними заходами органів НКВС була зірвана чергова спроба з підготовки повстання, і розпочалися арешти [3].

Ініціативу Л. Берії було підтримано, і 7 грудня 1940 р. ЦК ВКП(Б) ухвалив проект постанови з цього питання, але без внесення змін до ст. 54 КК УРСР і ст. 58 КК РРФСР стосовно сімей «зрадників батьківщини» з цивільних осіб. Тому покарання для даної категорії осіб визначала Особлива нарада у вигляді виселення на заслання терміном від трьох до п'яти років. Зокрема, 10 грудня НКВС СРСР підготував Інструкцію «Про порядок вислання у віддалені північні райони СРСР членів сімей зрадників Батьківщини, які втекли або здійснили переліт за кордон». У постанові наголошувалося, що кримінальній відповідальності підлягають усі повнолітні члени родин засуджених оунівців, а також активних повстанців, як уже арештованих, так і вбитих під час збройних сутичок у ході оперативно-військових операцій, а також тих осіб, які втекли за кордон і підлягають засланням «у віддалені північні райони СРСР на термін від трьох до п'яти років... Майно виселених підлягає конфіскації. Рішення про виселення членів сімей зрадників Батьківщини приймає Особлива нарада при НКВС СРСР. Неповнолітні члени сім'ї зрадника Батьківщини їдуть разом зі своїми рідними» [4]. Оскільки Революційний провід ОУН(б), незважаючи на арешти, і надалі продовжував «контрреволюційну» діяльність, то з метою посилення боротьби як проти членів організації, так і репресивних заходів стосовно членів родин, ЦК ВКП(б) і РНК СРСР ухвалили 14 травня спільну Постанову «Про вилучення [членів] контрреволюційних організацій у західних областях УРСР», а 16 травня 1941 р. – «Про виселення ворожого елемента з республік Прибалтики, Західної України і Західної Білорусії, Молдавії». У першій, зокрема, наказувалося органам НКВС і НКДБ «арештувати і направити на заслання на поселення у віддалені райони Радянського Союзу терміном на 20 років з конфіскацією майна: а) членів сімей учасників контрреволюційних організацій, голови яких перейшли на нелегальне становище і переховуються від органів влади; б) членів сімей учасників згаданих контрреволюційних націоналістичних організацій, голови яких засуджені до ВМП». Крім того, силові структури мали посилити агентурно-оперативну роботу,

а також направити на допомогу західним областям досвідчених оперативних працівників з інших обласних УНКВС – УНКДБ УРСР для «швидкого виявлення, переслідування і вилучення учасників бандогруп». А в найбільш «вражених бандитизмом районах» зобов'язували розмістити підрозділи військ НКВС [7, с. 405–406].

Крім того, 16 травня 1941 р. схвалена і директива НКВС СРСР про виселення соціально-ворожих елементів із республік Прибалтики, Західної України і Західної Білорусії та Молдавії. Відповідно, виселенню підлягали такі категорії: «1) учасники контрреволюційних партій і антирадянських націоналістичних організацій; 2) колишні жандарми, охоронці, керівний склад поліції, тюрем, а також рядові поліцейські і тюремники за наявності компрометуючих документів; 3) поміщики, заможні торговці, фабриканти і чиновники буржуазних державних апаратів; 4) колишні офіцери і білогвардійці, у тому числі офіцери царської армії та офіцери, які служили в територіальних корпусах Червоної Армії (створених із частин і з'єднань колишніх національних армій незалежних держав Литви, Латвії та Естонії після їх включення до складу СРСР); 5) злочинці; 6) повії, зареєстровані в поліції, і які продовжували займатися попередньою діяльністю; 7) члени сімей осіб, названих у пунктах 1–4; 8) члени сімей учасників контрреволюційних націоналістичних організацій, голови яких засуджені до вищої міри покарання, або які переховуються і перейшли на нелегальне становище; 9) утікачі з колишньої Польщі, які відмовилися приймати радянське громадянство; 10) особи, які прибули з Німеччини як репатріанти, а також німці, зареєстровані на виїзд, і які відмовилися виїхати до Німеччини» [12].

Для проведення виселень у західних областях УРСР і БРСР, а також на території країн Прибалтики й Молдавської РСР вказано конкретні дати: для Західної України – 22 травня; Молдавської РСР, а також Чернівецької та Ізмаїльської областей – у ніч на 13 червня; для Литви, Латвії та Естонії – 14 червня, а для Західної Білорусії – у ніч на 20 червня 1941 р. Як зазначалося з цього приводу в Наказі НКДБ СРСР «Орієнтировка про організації українських націоналістів (УВО-ОУН-ОУНСД)» від 28 серпня 1944 р., «наприкінці травня 1941 р. органами НКВС СРСР була проведена операція з вилучення сімей нелегалів-оунівців, як пособницької бази українських націоналістів, і переселення їх у віддалені райони Союзу» [3].

Слід зазначити, що стосовно загальної кількості висланих осіб під час цієї останньої перед війною акції, то в науковій літературі фігурують різні дані. Так, у звіті НКВС УРСР «Огляд роботи органів НКВС про боротьбу з бандитизмом в Західних областях УРСР» від 15 червня 1941 р. йдеться про те, що внаслідок оперативно-військових операцій на території західних областей за період від 1 січня до 15 червня 1941 р. в «західних областях було ліквідовано 8 політичних і 25 кримінальних банд із загальною кількістю 273 активних учасників. Арештовано також 212 пособників і українських бандитів». Крім того, «було виявлено і затримано 747 нелегалів і тільки за квітень-травень вислано 1 865 активних членів української контрреволюційної націоналістичної організації (ОУН)». За цей же час під час збройних сутичок вбито 82 і поранено 35 «бандитів-оунівців» [19, с. 147].

Отже, якщо узагальнити наведені дані НКВС УРСР про кількість убитих, затриманих, поранених і висланих членів ОУН за січень-червень 1941 р., то їх число становить 3 214 осіб. Оскільки всі члени родин підлягали виселенню, то, за нашими підрахунками, якщо в середньому кожна сім'я складалася з трьох осіб, було вислано 9 642 «членів родин націоналістів». Російський дослідник М. Бугай на основі доповідної Відділу трудових і спеціальних ресурсів ГУЛАГу НКВС СРСР стверджує, що було вислано 9 595 осіб. А в доповідній записці заступника наркома НКВС СРСР Чернишова на ім'я Берії від 22 травня 1941 р. наводиться цифра 12 371 особа. Російський дослідник, член науково-дослідного центру «Меморіал» А. Гур'янов на основі спеціально проведених ним обчислень стверджує, що виселено 11 097 осіб [12]. За документами, наведеними у збірнику «Органи державної безпеки СРСР у великій Вітчизняній війні», вислано 3 073 сімей у складі 11 476 осіб, у тому числі з: Тернопільської області – 2 216, Львівської – 2 216, Волинської – 2 079, Дрогобицької – 1 562, Станіславської – 1 533, Ровенської – 984 і Чернівецької – 229 осіб [16, с. 154]. Ми вважаємо, що більш точною є «золота середина» між усіма наведеними даними.

Висланих на підставі спільної Постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР та директиви НКВС СРСР від 16 травня 1941 р. було розподілено для відбування покарань у різних установах карно-виправного характеру. Так, голів сімей (чоловіків), які належали до 1–4-ї і 10-ї категорій (визначених у директиві), було відправлено в табори для військовополонених НКВС СРСР (Козельський, Путивльський, Старобільський, Юхновський). Осіб 6–9-ї категорій (члени сімей) у статусі «засланих на поселення» вислано на 20 років для проживання у визначені для них райони Казахської РСР, Комі АРСР, Алтайського і Красноярського країв, Кіровської, Омської та Новосибірської областей. А кримінальних злочинців (категорія 5) направлено у виправно-трудова табори на лісорозробки з наступним оформленням їх покарання Особливою нарадою при НКВС СРСР (від 5 до 10 років) [12]. Тобто дану категорію спершу вислали, а потім винесли судовий вирок, причому неконституційним «судовим» органом.

Загалом, за різними підрахунками, під час цих чотирьох масових операцій (лютий, квітень, червень 1940 р. і травень 1941 р.) із західних областей УРСР було вислано понад 78 тис. сімей «ворогів народу» (осадників, лісників, біженців, репресованих, «зрадників батьківщини», членів ОУН), у складі яких налічувалося понад 240 тис. осіб. За спеціально проведеними обчисленнями у період із 17 вересня 1939 р. до 1 липня 1941 р. населення на території лише Дрогобицької, Львівської, Станіславської та Тернопільської областей зменшилося майже на 400 тис. осіб, із яких, як вважають дослідники, близько 30 тис. фізично знищено в тюрмах та приміщеннях міськрайвідділів НКВС-НКДБ (значна частина в перші дні війни), а решту – вислано в східні регіони СРСР [6, с. 35–40].

Також слід зазначити, що паралельно з депортаційними заходами радянського режиму певні переселенські акції проводила і німецька влада з метою охорони німецької національної меншості, розпорошеної на сході Європи, від денаціоналізації, та зміцнення німецької етнографічної території. Саме тому німецький уряд стягував кількості тисяч німців з Прибалтійських країн, Волині і Галичини, Холмщини, Буковини, Бессарабії, а згодом із Румунії та Югославії, навіть з окупованих 1941 р. радянських територій, та поселяв їх на польських західних землях, які було приєднано безпосередньо до Рейху, примусово виселивши звідти польське населення [17, с. 32]. Разом з тим значна кількість українців, яка була проінформована про «комуністичний рай» (зокрема, інтелігенція), не бажала залишатися на приєднаних 1939 р. західноукраїнських землях до УРСР і під виглядом німців теж залишала дані території. За окремими джерелами, число таких переселенців-українців у першій половині 1940 р. складало близько 10 000 осіб. [17, с. 31].

Висновки. На завершення слід зазначити, що, крім масових депортаційних акцій, радянська влада «відзначилася» й масовим знищенням в'язнів у тюрмах і приміщеннях НКВС-НКДБ напередодні та в перші дні війни.

Отже, на теренах західних областей в умовах першого приходу радянської влади мав місце терор проти місцевого населення за національними, політичними, релігійними та соціальними ознаками, жертвами якого стали сотні тисяч осіб, організаторами якого стали органи НКВС та РСМ.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України : Копія Соглашення между правительствами СССР и Германии об эвакуации украинского и белорусского населения с территории бывшей Польши, отошедшей в зону государственных интересов Германии и немецкого населения с территории бывшей Польши, отошедшей в зону государственных интересов СССР. 16.11.1939 г., ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, ч. IV, спр. 7308. – 18 с.
2. Архів Управління Міністерства внутрішніх справ України в Івано-Франківській області : Директива НКВС СРСР «Об использовании архивов бывших польских установ» от 19 октября 1939 г. // Накази, директиви, розпорядження НКВС СРСР за 1939 р. : колекція документів.
3. Архів Управління Міністерства внутрішніх справ України в Івано-Франківській області : Приказ НКГБ СССР «Ориентировка об организациях украинских националистов

(УВО-ОУН-ОУНСД)» от 28 августа 1944 г. // Накази, директиви, розпорядження НКДБ СРСР за 1944 р. : колекція документів.

4. Архів Управління Міністерства внутрішніх справ України в Івано-Франківській області : Приказ НКВД ССРСР «О порядке ссылки в отдалённые северные районы ССРСР членов семей изменников Родины, совершивших побег или перелёт за границу» от 10 декабря 1940 г. // Накази, директиви, розпорядження НКВС СРСР за 1940 р. : колекція документів.

5. Архів Управління Міністерства внутрішніх справ України в Івано-Франківській області : Приказ начальника УРКМ НКВД УССР № 1980635 «О проведении подготовительной работы по паспортизации западных областей Украины» от 29 января 1940 г. // Накази, розпорядження по УНКВС Станіславської області за 1939 р. : колекція документів.

6. Андрухів І. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – початку 50-х років ХХ ст.: історико-політологічний аналіз / І. Андрухів, П. Кам'янський. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. – 364 с.

7. Баран В. Україна: західні землі: 1939–1941 рр. / В. Баран, В. Токарський. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 448 с.

8. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у 2 т. / І.Г. Білас. – К. : Либідь – Військо України, 1994. – Т. 1. – 422 с.

9. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у 2 т. / І.Г. Білас. – К. : Либідь – Військо України, 1994. – Т. 2. – 428 с.

10. Вронська Т.В. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917–1953 рр.) / Т.В. Вронська. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – 486 с.

11. Втрати населення в Західній Україні у 1939–1941 рр. : матеріали V Міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини у роках Другої світової війни» (Луцьк, 27–29 квітня 1999 р.) / Світовий союз воїнів Армії Крайової. Об'єднання українців Польщі. – Варшава : Turysa, 2001. – Т. 5. – 139 с.

12. Гурьянов А.Э. Масштабы депортации населения в глубь СССР в мае-июне 1941 г. / А.Э. Гурьянов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.memo.ru/history/Polacy/g_2.htm.

13. Дугин А.Н. Спецпоселения / А.Н. Дугин // Полиция и милиция России: очерки истории : сб. – М. : Высшая юридическая заочная школа, 1993. – С. 79–85.

14. Хаустов В.Н., Наумов В.П., Плотникова Н.С. Лубянка: Сталин и НКВД-НКГБ-ГУКР «Смерш», 1939 – март 1946 / [В.Н. Хаустов, В.П. Наумов, Н.С. Плотникова]. – М. : Междунар. фонд «Демократия». – Ярославль : Ярославский полиграфкомбинат, 2006. – 636 с.

15. Михайленко П.П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. Михайленко, Я. Кондратьєв. – К. : Генеза, 1997. – Т. 2. – 412 с.

16. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне : [сб. документов] / Акад. Федерал. службы контрразведки Рос. Фед. ; редкол. : С. В. Степашин и др. – М. : АО «Кн. и бизнес», 1995. – Т. 1: Накануне. – Кн. 2. – 398 с.

17. Сергійчук В.І. Трагедія українців Польщі / В.І. Сергійчук. – Тернопіль : Книжково-журнальне вид-во «Тернопіль», 1997. – 440 с.

18. Славич Р. Тюремна культура в СРСР / Р. Славич // Українське слово. – 1941. – 26 липня.

19. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: документи і матеріали / Відповід. ред. проф. М. Кугутяк. – Івано-Франківськ : КПФ «ЛІК», 2009. – Т. 2. – Кн. 1. – 600 с.

20. Siwicki M. Dzieje konfliktow polsko-ukrainskich / M. Siwicki [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://allegro.pl/dzieje-konfliktow-polsko-ukrainskich-tom-3-unikat-i2823039424.html>.

